

SUNOG

(Synopsis)

Tataw sa alimpatakan ug kasingkasing sa batan-on nga si Daloydoy kon giunsa siya pag-amuma sa iyang lolo Maryo niadtong wala pa kini gianguango. Maong hugot ang iyang pagpaningkamot nga matagaan kini og hustong pagtagad hilabi na kay ang mga lumulupyong sa ilang dapit nagkondena nga ang maong tiguwang usa ka hungog—tawong giyubit nga burong nga napildi sa gahom sa kalimot.

Nagmadasigon pa si Daloydoy sa pagpanalipod sa iyang apohan hilabi na kay mao kini ang gibasol sa pagkatap sa kayo nga maoy niugdaw sa tibuok purok Nangka sa barangay Gun-ob. Nagdilaab sa kainit ang pasangil sa mga tawo nga maoy nigupok sa balatian sa batan-on ug sa tiguwang. Unsa man ang tinuod nga sinugdanan sa maong sunog? Kinsa ang angay nga basolon? Unsay mabuhay sa tawo batok sa gahom sa kalimot?

Ang sugilanong “Sunog” nigapos sa tema mahitungod sa nagbikil nga pwersa sa pangutok sa tawo ug sa kabalighoan niini. Inanayng gitangkas sa maong sugilanon ang nagkadaiyang kasulian sa kakabos, sa ka walay bili, ug ang huyang nga panumdoman sa tawo. Tin-aw ug makahihilap ang matang sa gugma nga nagbukot ning maong sugilanon nga kansang hinugon mokusnit sa dayag nga kamatuoran.

SUNOG

PASPAS NGA NIKATAY ang kayo sulod sa among balay. Nagdilaab sa ka init ang siyagit sa among mga silingan nga maoy nipukaw nako. Gihulbot ko ang pisi nga kandado sa akong kwarto ug nikaratil og dagan sa lawak ni lolo Maryo.

Wala siya. Gihamong na sa kayo ang iyang lantay apan wala koy nabatiang kisaw sa iyang agulo. Gisabwagan ko og tubig sagol lapok ang maong sunog apan wala kini napalong. Nikuyanap pa kini sa laing kabalayan. Nagupok na ang bungbong, haligi, ug atop sa among payag apan wala gyod nako naaninaw bisan ang anino ni lolo. Daw gidaoban ko sa kabalaka ug kakulba. Walay kabutangan nga kabalaka ug kakulba.

“Alisto lang gyod na imong gianguangong apohan Daloydoy ha! Animal nang tiguwanga! Unta og kamo lang ang nasunogan anang iyang kaboang! Nangamong pa ang tabaghak!” Gakitib-kitib nga yawyaw ni nang Merna nga nilabay atubangan sa naglagiti namong payag bitbit iyang kaldero, planggana, balde, ug baskit nga gisudlan sa iyang mga bulingon.

Buot na pud niyang iduot akong lolo og pasangil nga maoy hinungdan sa maong sunog. Wala nalang gyod silay laing nakita. Akong lolo. Kanunay, akong lolo. Labaw pa sa kriminal ilang pagtrato kaniya. Naanad nalang ko nga sa bisag unsang kagubot nga mahitabo sa purok Nangka ning barangay Gun-ob, si lolo ra gyod ang han-okan sa tanan. Tungod lang kay magtiyabaw ilang mga anak human ilogi og sitsiriya ni lolo, o kanang manimaho ilang nataran kay adto siya motuwad og kalibang

kon usahay maabtan sa suol sa iyang tiyan, o ang iyang pag-angkon sa laing pagpuyo sa pagtuo nga iyaha kadto, ila na dayong hukman si lolo. Kanus-a ba nahimong sakit sa iro ang kalimot?

Wala ko nalang panumbalinga ang sukmat ni nang Merna. Lami tubagon apan si lolo Maryo ra ang mosulod ug mogawas sa akong hunahuna. Nagkaguliyang na ang tanan og pagpanghagpat kon unsa ang mga butang nga angay nilang luwason ug biyaan, apan hugot lang nga pagtutok sa matag suok ang akong nabuhat. Wala koy angay nga hagpaton. Akong lolo Maryo ra ang angay nakong luwason. Giligid ko na siya og pangita sa among mga silingan apan walay bisag usa nila ang nakakita. Wala gyod ba kaha? Wala na koy salig sa mga tawo sa akong palibot.

Ako nalang ang nagbuhi sa akong lolo. Puhonan nako akong gamayng kusog aron lang makapalit sa among panginahanglan. Gani, kuwang pa kini. Bisag unsa nalang akong gisudlan nga tarbaho: manglabay og basura sa mga tindahan sa Opon Merkado, magpatimbang og lata, tabang-tabang alsa sa kinompra sa mga tawo, ug usahay kon kapoy na gyod, mag-antos nalang kog hagpat sa mga salin nga pagkaon sa karinderya ni nang Pabling aron naa lang gyoy ikatagak sa nagdaguok namong tiyan. Masuya nalang ko sa akong mga migo nga lingaw kaayo lantawon magduwa og basketbol. Wala na koy oras anang duwa-duwa. Ang akong ilingaw-lingaw, ako nalang ibagnati og pangita og kwarta aron naa miy masaw-an ni lolo sa lamesa.

Nagdako ug nagkabuot ko sa kamot ni lolo. Sa kadtong baskog pa siya, wala ko niya suginli nganong wala koy inahan ug amahan. Kon mangutana ko, iya kong ihatod

sa laing istorya. Liga-ligaon lang ko niya pagtubag abi kay bata man nga dali ra mailad. Wala pud siyay giingon nako kabahin ni lola o sa uban niyang mga anak. Lisod na kaayo pangutan-on si lolo aning mga butanga karon tungod sa iyang sakit. Pasagad nalang siya og tudlo og mga tawo nga kanhi amo dawng kaliwat. Usahay maabtan pa gani nako siya nga manakop og mga bata aron gaxson sa pagdahom nga apo niya kadto. Maong hapit nalang ko magdesiotso anyos, dako gihapon akong kahibulongan kon unsa nga matang sa gugma ang mahatag ug mabati kon daghan mo sa inyong pamilya.

Mapasalamaton kong lolo nga wala ko niya pasagdi niadtong mga panahon nga gatiyabaw pa ko sa iyang mga bukton. Tuod lisod ang kinabuhi samtang nagdako ko sa iyang kamot apan dili kabayran ang kahago ug sakripisyo ni lolo nga nibarog isip akong amahan ug inahan. Kon adunay mangaway nako, iya dayon kong labanan. Kon unsa akong gusto kan-on, basta naa lay ikapalit, iya kong palitan. Bisan ang katapusang hungit sa iyang pagkaon iyang ihatag nako kon sabot niya nga gikuwangan pa ko. Walay panahon nga wala napabati ni lolo nako nga importante ko sa iyang kinabuhi. Maong grabe ka huot akong dughan sa kalawom sa konsensya nga akong gidala-dala tungod kay dili ko siya kanunay maatiman. Wala ko kanunay sa iyang kiliran.

Adunay kas-a nga naabtan nako si lolo Maryo nagtikungkong natulog sa lantay usa ka gabii niana. Hilom ra siya. Walay tingog-tingog. Apan akong nakita sa ngilit sa iyang mga mata nga walay hunong ang pagpabalidbid sa iyang luha. Adunay labhag iyang nawong. Hubo siyang nakigdug sa dugo nga nidagayday gikan sa iyang ulo.

Nagkurog-kurog ang iyang duha ka kamot nga maoy iyang gihimong panglagpak sa lamok nga mopaak sa nagwangkig niyang lawas. Hingpit ang iyang pagluom sa iyang gibati apan akong nakita sa iyang baba nga daw bata siya nga gatibi. Gipangutana ko siya kon unsay nahitabo apan igo lang ko niyang gitubag sa iyang atik-atik nga paghagok. Walay bisag gamay nga agulo, igo lang kong gitubag sa pagkabuak sa iyang luha.

“Naunsa ka man lo? Suginli kuno ko kon kinsay gabuhat nimo ani aron atong isumbong sa polis.” Hugot nakong pagsuna niya apan mas kusog nga hagok hinuon iyang gitubag.

Kabalo ko nga buot lang ikatulog ni lolo ang kasakit sa iyang lawas. Buot niyang ihatod ang iyang kaugalingon sa mas lawom nga pagkalimot aron dili niya mabati ang kangulngol sa iyang gidangatan. Ingon ana si lolo sukad pa kaniadto. Tanang sakit antoson. Bisag naglisod magpakalig-on. Bisag naguol magpakaaron-ingnon nga malipayon. Apan bisan kanus-a, wala ko nakadunggog nga nakapasakit siya sa isigkatawo. Ug wala koy nabuhat. Igo nalang ko niduyog sa pagluom ni lolo. Sakit pamalandongon nga wala koy mahimo sa panahon susama niini. Kaluoy lang akong nahatag ni lolo. Usa ka gakos nga puno sa kaluoy.

Dayon ugma niana, una ko minglakaw padong sa ila ka nang Pabling, gipukaw ko una og sayo si lolo Maryo aron mamainit. Yano ra siyang nibakod nga mora ba og walay nahitabo kaniya. Usahay makaingon ko nga dako og ikatabang ang kalimot sa tawo sa mga sitwasyon sama niini. Hingpit gyod ang kalimot ni lolo nga nagdali-dali

pa gani siya og kuha og usa ka kabong tubig samtang nagngisi aron banwasan ang nagkatag nga dugo sa iyang lantay.

“Daghana diay nakong napatay nga lamok gabii doy sa?” Panghambog ni lolo nga nalingaw og kutkot sa niuga niyang dugo.

“Wala gyod ka kahinumdom kon giunsa ka gabii lo?”

“Ha? Ngano man diay gabii doy? Giunsa man diay ko?”

Wala ko nalang sumpayi kon naunsa tuod siya. Lisod na kon putlon pa nako ang hilabihan ka mubo niyang kalipay.

“Husto nana lo, pamainit sa. Kan-a nalang ni ang pan nga akong gipalit samtang init pa. Kadto baya ni imong paboritong pan nga pransis ilang Tinong's,” tubag ko nga nanglugmaw ang luha nagsud-ong ni lolo nga nalipay sa daghang lamok nga kuno iyang napatay.

Daw gikumot akong dughan nagtan-aw niya nga nag ngisi sa iyang kaugalingon nga kasakit. Wala ko kasabot kon unsang pagkahitaboa nganong gipasakitan ang usa ka tawo nga walay laing gibuhay kon dili ang pagtabang sa mga tawo nga nagkinahanglan niya kaniadto. Karon, inanay kong nahiaguman kon unsa ang buot ipasabot ni lolo usa ka higayon nga miingon siya nga pait kon ang tawo dili kamao motamod og utang kabubut-on sa isigkatawo ug kalimtan lang ang tanang kaayo nga gidangat niini.

Gitrapohan una niya ang iyang lantay una pa niginhawa og lawom aron molingkod duol sa among gamayng lamesa. “Aw, kana lang usang kape ako dong.

Hiposon ko nang pan para sa imong bertdey puhon. Initon lang unya nato na," ni lolo nga mora ba og bato ang pan sa iyang pagtuo nga dili gyod kini madunot. Tuod man, human sa usa ka lad-ok, nibarog ug gipunit ang usa kabuok pan nga pransis dayon giputos balik sa plastik.

Ikadaghan na ka beses na niyang gibuhat nga magtago og pagkaon sa among aparador alang daw sa akong bertdey puhon bisan pa sa iyang pagkalimot sa petsa sa akong kaadlawan. Kon dili pan, sud-an ang iyang takuban. Ug kon dili pa siya makontento, bisan ang mga sitsiriya nga kinuha niya sa mga bata adto niya hiposon ug taguan. Sukad nga nasakit siya, daw panaghap nalang ang iyang pagtimaan sa akong kaadlawan. Bisag adlaw sa mga kalag, magmilagro siya og pagawas sa mga nituskig nga pan sa pagdahom nga anang adlaw isilibrar ang akong bertdey. Ug ako, kay dili ko man gustong madismaya si lolo, sakyon ko nalang siya ug magpakaaron-ingnon nga bertdey tuod nako. Mamakpak ug magkanta-kanta ming duha hangtod makombinsi ko siya nga sakto ang iyang panaghap.

Human og pamainit, nideretso ko sa ila ka nang Pabling aron magpasidaan nga mobalik ko inig ka udto aron manghagpat og sobra nga pagkaon. Dili usa ko mo tarbaho kay buot kong subayon kon unsa gyod ang gidangatan sa akong lolo pag niaging adlaw niana.

Gisubay ko ang kadalanan sa among purok ug nangutana kutob sa akong kaila nga nasugatan. Naabtan ko si noy Caloy kauban sa laing mga tambay nga nagtagay

sayo sa buntag ila nang Inday. Buot ko untang molikay apan niduol siya nako bitbit ang botelya sa Tanduay.

“Nakatulog ra imong lolo gabii doy?” Siyagit niya nga gisegundahan og buhakhak sa iyang mga katagay.

Nagkaila mi ni noy Caloy atong adlaw nga gidala siya ni lolo sa balay aron tambalan human siya nakit-an ni lolo nga gitabangan og kulata sa iyang barkada tungod sa gang-gang. Dili nako makalimtan ang kahadlok nga nilakra sa iyang nawong atong adlaw. Kon makadunggog siya og gamayng kisaw sa gawas, mokaratil siya og tago sa akong kwarto kay hadlok mogawas, makit-an, unya makulatahan pag-usab. Si lolo ang nagpakalma, nagsapupo, ug nagpaayo sa iyang bungkag nga gibati atong panahona. Apan nganong karon, kusog ug hugot akong pagtuo nga usa siya sa hinugdan sa gidangatan ni lolo Maryo.

“Imong lolo man gud, nanglabnot lang og kalit sa Tanduay sa akong ka tagay unya gihurot og inom. Nadiskitahan hinuon og kulata. Wala ko nakapugong kay daghan kaayo sila.” Sumpay niya human ko wala tagda iyang pangutana.

Samtang nagsugid si noy Caloy sa panghitabo, gitagsa-tagsa na nako og dugmok ilang mga nawong sa akong hunahuna. Lami na kaayo itaop ang botelya nga ilang gium-om hagtok sa ilang mga ulo. Kon wala lang ko naghunahuna sa akong lolo nga makaluluoy kon ugaling mapriso ko, hagbay ra nako silang gipangtigbas. Naglungot-lungot akong kalagot sa dagway ni noy Caloy. Apan wala koy laing nahimo kon dili ang pagpugong sa akong kalagot sa akong gagmayng kumo ug ang

pagpadagayday sa akong luha sa hilom. Dili ko motuo sa gisugilon ni noy Caloy nako. Dili gyod moinom akong lolo Maryo sukad pa kaniadto. Nakasuyop, nahubog, nayawaan ang ilang hunahuna. Gikulata nila si lolo bisag walay igong rason. Ingon lang niana ka yano. Ug unsa kahang klase sa labhag ang molakra sa dagway ni noy Caloy pananglit ako siyang gitamparos sa iyang bakak?

* * *

PASADO alas-dos na sa kadlawon. Hapit na mahurot akong kusog og pinangita ni lolo Maryo apan mao pay pagkadungog nako sa pito sa bombiro nga nagkakusog, nagkaduol. Napulpog na ang payag madyonganan sa among silingan. Naglaray na sa gawas ang nagkadaiyang butang nga ilang nabitbit palayo sa sunog. Ref, TV, kaha, kaldero, planggana, kutson, sinako nga mga bisti, ug binanyera nga mga gamit nga ilang naluwas. Apan ang uban, parehas nako, walay bisag usa nga nasalbar. Unsa naman among kalainan karon?

Daw nagkahagip-ot, nagkahuot ang kalibutan nga among gibarogan ug walay bisag usa namo, datu o pobre, ang nakahangyo sa sagpa sa gaba. Wala. Si noy Caloy, igo nalang gani sa pagdanguyngoy sa pagkasunog sa iyang nag-inusarang anak samtang natulog kini unya siya nagpakahubog lang sa tindahan nila nang Inday. Si nang Merna, nagluom-luom og tiyabaw sa may kasambagan kay abo nalay nakita sa balay nga dugay nang gipondar sa bana nga nagtarbaho sa gawas. Mga bata, ulitawo, ug tiguwang, silang tanan naglumbaanay og hilak nga mora ba og makapalong sa kayo ang ilang mga luha. Igo nalang ko sa paglingkod daplin sa atabay samtang nagpaabot

og balita sa akong lolo Maryo. Ang akong kabalaka ug kakulba daw napulpog og apil sa kayo. Nawagtangan ko og kusog. Imbes nga maguol ug magluib apil sa uban, ako nalang giliga-liga akong kaugalingon nga basin tuod og nakalimot lang si lolo og uli sa among balay ug tua siya gihatod sa iyang mga tikang sa laing balay diin anaay kahilwasan.

“Kana sir! Kana siya! Mao nay tag-iya atong payaga. Duha na sila sa iyang lolo nga giango-ango.” Tulisok ni nang Berta nako nga mora ba og nakakita og kriminal.

Nagkuyog sila sa usa ka bombiro nga niabot baynte minutos ang nilabay. Paglantaw nako sa kayo, inanay nang nawala. Sa layo, aso nalang ang nigimaw sa akong panan-aw ngadto sa yuta nga gitukuran sa among payag. Adunay sapot nga plastik nga gibitbit ang lake ug iya kining gipakita nako.

“Kandila ang hinungdan sa maong sunog Sir. Gidakop sa inyong kurtina ang kayo nga maoy hinungdan sa paspas nga pagkuyanap niini.” Sugilon sa bombiro nako samtang gipaklaro ang kanhi ebidensya daw.

“Ug unsa may labot nako ana sir? Bombilya man intawon among gamit pang suga sa payag sir. Nag-inusarang bombilya.” Segun nako nga hingpit ang kahibulongan.

Naputol among estorya sa dihang kalit nagkaguliyang among mga silingan. Akong nakita nga halos silang tanan, namunit og bato ug daw adunay gilabayan. Abi ko og adunay kawatan nga nanguha og mga butang o kaha naglalis sa kon kinsa pa ang

angay nga basolon sa maong sunog. Nikaratil og dagan si noy Caloy paduol namo ug wala ko na siya paabota, nidagan napud ko paduol sa tapok.

“Imong lolo Maryo Doy...”

Daw gipugngan akong mga tiil og dagan pagkadungog nako sa ngalan ni lolo. Nibug-at akong mga tikang. Gihandos nako bisag si kinsa akong makuptan. Marka-bahala kong niasdang hangtod nihagtok ang ubay-ubay nga bato sa akong ulo. Wala na koy nahimo. Nakaligo na og dugo si lolo. Nihalok na sa yuta iyang nawong samtang nagpadayon og patid ang mga garbosong tiil diri namo. Dili lang nila buot tamakan among pagkatawo, gusto pa nilang ilubong kini. Apan nibarog ko. Nisukol. Giaswat ko si lolo pagawas sa tapok sa dihang gibombahan og tubig sa mga bombiro ang mga taw nga nagpugong namo nga daw mora pud og dakong kayo nga buot ming sunogon sa kainit sa ilang galamhan. Walay umoy si lolo nga nikapyot sa akong likod. Gitutukan ming duha ni lolo sa kadaghanan ug kalit siyang nihunghong nako sa dihang nakabati siya og gamayng kahilom.

“Do-o-o-ng Do-oy,” gakurog-kurog niyang sangpit samtang hugot nga nikupot sa akong kamot, “bertdey man nako karon...nuko lage sila nga nagdagkot kog kandila?” Sumpay ni lolo inubanan sa iyang lawom nga pagdanguyngoy ug pagbakho.

Wala ko nakatingog. Igo nalang nisulod sa akong hunahuna ang petsa karong adlaw. Pebrero baynte nuybe. Ang adlaw kon kanus-a unta adunay palaman ang paboritong pan nga pransis ni lolo. Ang adlaw nga mogitik sa kalendaryo ni lolo usahay apan mokusnit sa iyang buot halos kanunay.

Daw gikumot akong dughan nga igo ko nalang gigakos si lolo. Karon, dili ko ka ingon nga nakataghap lang siya. Ako ang wala nakahinumdom. Apan kinsa man nato ang wala natunto sa gahom sa kalimot? Uban sa among payag, nasunog pud og apil ang salig nako sa kalibutan. Napulpog kini ug nahanaw uban sa mga abo nga inanay'ng giganoy sa hangin.

(KATAPOSAN)